

برای اطلاع از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدفهای علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.

سازمان پژوهش و فناوری

به نام خدا

مشور اخلاق پژوهش

مایاری از خداوند سبحان و اعتقاد به این که عالم محضر خداست و همواره ناظر بر اعمال انسان و به منظور پاس داشت مقام بلند دانش و پژوهش و نظریه‌آزمایی جایگاه دانشگاه در اعتدای فرهنگ و تمدن بشری، ما دانشجویان و اعضاء هیات علمی و احد های دانشگاه آزاد اسلامی متعهد می گردیم اصول زیر را در انجام فعالیت های پژوهشی مد نظر قرار داده و از آن تخلفی نکنیم:

- ۱- اصل برائت: التزام به برائت جویی از هرگونه رفتار غیر حرفه‌ای و اعلام موضع نسبت به کسانی که حوزه علم و پژوهش را به شائبه های غیر علمی می آلائند.
- ۲- اصل رعایت انصاف و امانت: تعهد به اجتناب از هرگونه جانب داری غیر علمی و حفاظت از اموال، تجهیزات و منابع در اختیار.
- ۳- اصل ترویج: تعهد به رواج دانش و اشناء نتایج تحقیقات و انتقال آن به همکاران علمی و دانشجویان به غیر از مواردی که منع قانونی دارد.
- ۴- اصل احترام: تعهد به رعایت حریم ها و حرمت ها در انجام تحقیقات و رعایت جانب تقد و خودداری از هرگونه حرمت شکنی.
- ۵- اصل رعایت حقوق: التزام به رعایت کامل حقوق پژوهشگران و پرسنل (انسان، حیوان و نبات) و سایر صاحبان حق.
- ۶- اصل رازداری: تعهد به صیانت از اسرار و اطلاعات محرمانه افراد، سازمان ها و کشور و کلیه افراد و نهاد های مرتبط با تحقیق.
- ۷- اصل حقیقت جویی: تلاش در راستای پی جویی حقیقت و وفاداری به آن و دوری از هرگونه پنهان سازی حقیقت.
- ۸- اصل مالکیت مادی و معنوی: تعهد به رعایت کامل حقوق مادی و معنوی دانشگاه و کلیه همکاران پژوهش.
- ۹- اصل منافع ملی: تعهد به رعایت مصالح ملی و در نظر داشتن پیشبرد و توسعه کشور در کلیه مراحل پژوهش.

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکزی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه الهیات

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)
گرایش: فقه مقارن و حقوق جزای اسلامی

عنوان:

بررسی ماهیت پدیده رانت خواری در حقوق و مذاهب خمس

استاد راهنما:

دکتر مجید وزیری

پژوهشگر:

نسرین درویش نوری کلاکی

تابستان ۱۳۹۵

تقدیم به؛

مادر؛ همسر و فرزندانم

تقدیر و تشکر...

«من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»

- در هر نعمتی حق سپاسی است و به تحقیق مرا توان آن نیست که مراتب سپاسگزاری خود را از تمامی بزرگوارانی که شمع وجودشان را با اخلاق به پای شیفتگان علم و دانش ذوب کرده اند به جای آورم.

- عرض تقدیر و تشکر از کوششهای استاد محترم راهنما، جناب آقای دکتر مجید وزیری که در تهیه این اثر مرا یاری نمودند، بی نهایت سپاسگزارم .

تعه‌دنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب نسرین درویش نوری کلاکی دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۹۲۰۵۵۷۴۰۴ در رشته فقه مقارن و حقوق جزای اسلامی در تاریخ ۱۳۹۵/۵/۲۰ از پایان‌نامه خود تحت عنوان: بررسی ماهیت پدیده رانت‌خواری در حقوق و مذاهب **خمس** با کسب نمره ۱۹ و درجه عالی دفاع نموده‌ام، بدینوسیله متعهد می‌شوم:

۱- این پایان‌نامه، حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان‌نامه، کتاب، مقاله و...) استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و رویه‌های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست، ذکر و درج کرده‌ام.

۲- این پایان‌نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین‌تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره‌برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان‌نامه را داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد، مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی، خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی‌ام هیچ‌گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء

بسمه تعالی

در تاریخ: ۱۳۹۵/۰۵/۲۰

دانشجوی کارشناسی ارشد نسرین درویش نوری کلاکی از پایان نامه خود دفاع نموده و با
نمره ۱۹ به حروف *نوزده* و با درجه عالی مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی
 دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
 دانشکده ادبیات و علوم انسانی
 (این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱
کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۰۴۰۷۹۴۲۰۷۶	
عنوان پایان نامه: بررسی ماهیت پدیده رانت خواری در حقوق و مذاهب خمسه	
نام و نام خانوادگی دانشجو: نسرين درويش نوري كلاكي	تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۹۴/۷/۲۸
شماره دانشجویی: ۹۲۰۵۵۷۴۰۴	تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۹۵/۵/۲۰
رشته تحصیلی: فقه مقارن و حقوق جزای اسلامی	
استاد/استادان راهنما: دکتر مجید وزیری	
استاد/استادان داور: دکتر جمشید معصومی و دکتر معصومه رشاد	
چکیده	
<p>رانت که از حیث پیشینه لغوی به معنای بهره مالکانه، اجاره و عواید حاصل از زمین آمده است، در اقتصاد سیاسی به منافعی که ناشی از انحصار در مدیریت اقتصادی هستند، اشاره دارد و درآمدهای بدون تلاش یا ریسک تجاری را که خصوصاً ناشی از ثابت بودن عرضه یک عامل تولیدی به واسطه انحصار طبیعی یا ساختگی باشند، شامل می‌شود. اصطلاحات دولت رانتیر و رانتیرسم نیز با توجه به همین معنی مطرح شده و برای معرفی دولت-ساختارهایی که به درآمدهای طبیعی و نه کار مولد وابسته اند، اشاره دارد. به نظر می‌رسد، ملاک بدون زحمت و بادآورده بودن در مفهوم رانت خواری، باعث اشاعه آن به سایر وجوه زندگی اجتماعی و شکل گیری مفاهیمی چون رانت سیاسی، رانت آموزشی، رانت فرهنگی، رانت قضایی و ... شده است. با وجود این رانت خواری که از مصطلحات نظام اجتماعی کنونی و در عین حال سم مهلکی برای جامعه مدنی است، آنطور که بایسته است از حیث ماهیت و حکم شناسی فقهی و حقوقی مورد توجه واقع نشده است. در این تحقیق سعی شد تا ضمن ارائه مفهومی صحیح از رانت خواری و تمیز ملاک های آن به مقایسه این عنوان با سایر عناوین مشابه در مباحث حقوقی و فقهی پرداخته شود. در این راستا، ملاحظه شد رابطه تنگاتنگی میان رانت خواری و عناوینی نظیر رشوه، تبانی، پارتی بازی، مفت خوری، سوء استفاده از مقام و موقعیت، اعمال نفوذ برخلاف حق، اکل مال به باطل و... وجود دارد. در واقع به دست آوردن هر نوع منفعتی که بدون تناسب با تلاش و بر اثر سوء استفاده از موقعیت و ایجاد انحصار و یا پارتی بازی و قوم گرایی باشد و به تبعیض و پایمال شدن حق دیگران بیانجامد، اعم از این که در قانون تحت عنوانی مجزا جرم انگاری شده باشد یا خیر، مصداق یک رانت خواری مفسدانه و حرام از منظر تمامی مذاهب اسلامی است.</p> <p>واژگان کلیدی: رانت، رانت خواری، مفهوم شناسی، فقه امامیه، مذاهب اسلامی</p>	

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه مناسب است مناسب نیست

تاریخ و امضا:

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
	مقدمه
	فصل اول: کلیات
۲	۱-۱ طرح تحقیق
۲	۱-۱-۱ بیان مسئله
۴	۱-۱-۲ ضرورت انجام تحقیق
۴	۱-۱-۳ اهداف تحقیق
۵	۱-۱-۴ پیشینه تحقیق
۶	۱-۱-۵ سئوالهای تحقیق
۶	۱-۱-۶ فرضیه های تحقیق
۷	۱-۱-۷ روش تحقیق
۷	۱-۱-۸ ساماندهی ساختار تحقیق
۸	۲-۱ واژه شناسی
۸	۲-۱-۱ فساد
۹	۲-۲-۱ رانت
۱۲	۲-۳-۱ دولت رانتیر
۱۲	۲-۴-۱ رانتیرسم
۱۳	۲-۵-۱ رانت جویی و رانت خواهی
۱۵	۲-۶-۱ رانتخواری
۱۶	۲-۷-۱ واژگان معادل رانت خواری
۱۶	۳-۱-۳ پیشینه رانت خواری در ایران
۱۸	۳-۱-۱ وضعیت رانت خواری در ایران قبل از انقلاب اسلامی
۲۳	۳-۲-۱ وضعیت رانت خواری در ایران بعد از انقلاب اسلامی

فصل دوم: ماهیت حقوقی رانتخواری و موضوع شناسی آن

۲۸	۱-۲ ماهیت حقوقی رانتخواری
۲۹	۱-۱-۲ رابطه رانتخواری با فساد
۲۹	۱-۱-۱-۲ تعریف فساد و قلمرو آن در قوانین کیفری
۳۲	۲-۱-۱-۲ رابطه عموم و خصوص رانتخواری و فساد
۳۳	۲-۱-۲ عناصر تعریف حقوقی رانتخواری
۳۴	۱-۲-۱-۲ سوء استفاده از مقام و موقعیت
۳۵	۲-۲-۱-۲ اعمال تبعیض ناروا
۳۶	۳-۲-۱-۲ کسب مال یا امتیاز
۳۶	۲-۲ موضوع شناسی رانتخواری
۳۷	۱-۲-۲ اقسام رانت
۳۷	۱-۱-۲-۲ رانت اقتصادی
۳۹	۲-۱-۲-۲ رانت سیاسی
۴۰	۳-۱-۲-۲ رانت اطلاعاتی
۴۱	۴-۱-۲-۲ رانت قضایی
۴۲	۵-۱-۲-۲ رانت اجتماعی
۴۳	۶-۱-۲-۲ رانت آموزشی
۴۳	۲-۲-۲ زمینه ها و پیامدهای رانتخواری
۴۴	۱-۲-۲-۲ زمینه های ایجاد رانت و گسترش رانتخواری
۴۴	۱-۱-۲-۲-۲ ساختار نظام اقتصادی
۴۵	۲-۱-۲-۲-۲ قوانین مبهم و تبعیض آمیز
۴۶	۳-۱-۲-۲-۲ سیاستهای انحصارزا
۴۷	۴-۱-۲-۲-۲ مسائل فرهنگی و اجتماعی
۴۷	۲-۲-۲-۲ پیامدهای سوء رانتخواری در جامعه
۴۸	۱-۲-۲-۲-۲ پیامدهای اقتصادی
۵۰	۲-۲-۲-۲-۲ پیامدهای سیاسی
۵۰	۳-۲-۲-۲-۲ پیامدهای اجتماعی

۵۱ پیامدهای جرمشناختی ۴-۲-۲-۲-۲
۵۳ فصل سوم: رانت خواری در قوانین موضوعه ایران
۵۴ ۱-۳ قوانین ناظر بر رانتخواری
۵۹ ۱-۱-۳ چگونگی مقابله با رانتخواری در قوانین موجود
۶۴ ۲-۱-۳ خلأهای جرم‌انگاری رانتخواری
۶۵ ۲-۳ عناوین مجرمانه مرتبط با رانتخواری در قوانین کیفری
۶۶ ۱-۲-۳ سوء استفاده از موقعیت و اعمال نفوذ برخلاف حق
۶۷ ۲-۲-۳ تحصیل مال از طریق نامشروع
۶۸ ۳-۲-۳ رشاء و ارتشا
۶۹ ۴-۲-۳ سایر عناوین مربوطه جزایی

فصل چهارم: ماهیت پدیده رانت خواری در فقه اسلامی

۷۲ ۱-۴ بررسی مفهوم فقهی رانتخواری با تأکید بر فقه امامیه
۷۳ ۱-۱-۴ رانتخواری در منابع فقهی
۷۳ ۱-۱-۱-۴ آیات قرآن کریم
۷۶ ۲-۱-۱-۴ روایات
۷۹ ۳-۱-۱-۴ نظرات فقهای معاصر
۸۱ ۲-۱-۴ عناوین مشابه با رانتخواری در منابع فقهی
۸۱ ۱-۲-۱-۴ اکل مال بباطل
۸۳ ۲-۲-۱-۴ رشوه
۸۵ ۳-۲-۱-۴ احتکار
۸۶ ۴-۲-۱-۴ تصرف حرام در بیت المال
۸۷ ۳-۱-۴ ارکان رانتخواری به عنوان فساد در مبانی فقهی
۸۷ ۱-۳-۱-۴ منفعت بی تلاش
۸۸ ۲-۳-۱-۴ سوء استفاده از قدرت و انحصار
۸۹ ۳-۳-۱-۴ رابطه گرایی و قوم و خویش پروری

- ۴-۳-۱-۴ تبعیض و بی عدالتی و اضرار به غیر ۸۹
- ۴-۲ بررسی مفهوم رانتخواری در مذاهب اهل سنت ۹۰
- ۴-۲-۱ فقه حنفی ۹۱
- ۴-۲-۲ فقه مالکی ۹۲
- ۴-۲-۳ فقه شافعی ۹۲
- ۴-۲-۴ فقه حنبلی ۹۳
- نتیجه گیری ۹۵
- فهرست منابع ۹۸

چکیده

رانت که از حیث پیشینه لغوی به معنای بهره مالکانه، اجاره و عواید حاصل از زمین آمده است، در اقتصاد سیاسی به منافعی که ناشی از انحصار در مدیریت اقتصادی هستند، اشاره دارد و درآمدهای بدون تلاش یا ریسک تجارتمندی را که خصوصاً ناشی از ثابت بودن عرضه یک عامل تولیدی به واسطه انحصار طبیعی یا ساختگی باشند، شامل می‌شود. اصطلاحات دولت رانتیر و رانتیرسم نیز با توجه به همین معنی مطرح شده و برای معرفی دولت-ساختارهایی که به درآمدهای طبیعی و نه کار مولد وابسته اند، اشاره دارد. به نظر می‌رسد، ملاک بدون زحمت و بادآورده بودن در مفهوم رانت‌خواری، باعث اشاعه آن به سایر وجوه زندگی اجتماعی و شکل‌گیری مفاهیمی چون رانت سیاسی، رانت آموزشی، رانت فرهنگی، رانت قضایی و ... شده است. با وجود این رانت‌خواری که از مصطلحات نظام اجتماعی کنونی و در عین حال سم مهلکی برای جامعه مدنی است، آنطور که بایسته است از حیث ماهیت و حکم شناسی فقهی و حقوقی مورد توجه واقع نشده است. در این تحقیق سعی شد تا ضمن ارائه مفهومی صحیح از رانت خواری و تمیز ملاک‌های آن به مقایسه این عنوان با سایر عناوین مشابه در مباحث حقوقی و فقهی پرداخته شود. در این راستا، ملاحظه شد رابطه تنگاتنگی میان رانت خواری و عناوینی نظیر رشوه، تبانی، پارتی بازی، مفت خوری، سوء استفاده از مقام و موقعیت، اعمال نفوذ برخلاف حق، اکل مال به باطل و... وجود دارد. در واقع به دست آوردن هر نوع منفعتی که بدون تناسب با تلاش و بر اثر سوء استفاده از موقعیت و ایجاد انحصار و یا پارتی‌بازی و قوم‌گرایی باشد و به تبعیض و پایمال شدن حق دیگران بیانجامد، اعم از این که در قانون تحت عنوانی مجزا جرم انگاری شده باشد یا خیر، مصداق یک رانت‌خواری مفسدانه و حرام از منظر تمامی مذاهب اسلامی است.

واژگان کلیدی: رانت، رانت خواری، مفهوم شناسی، فقه امامیه، مذاهب اسلامی

مقدمه

به طور کلی فساد اعم از اخلاقی، مالی، اقتصادی، اداری و سیاسی، در تمامی سطوح و ابعاد خود، آفت سلامت و رشد و توسعه جوامع انسانی به شمار می‌رود. یکی از مفاهیمی که اخیراً به عنوان جلوه‌ای از فساد بسیار پرکاربرد شده و در میان عموم مردم و متخصصین از آن نام برده می‌شود، اصطلاح «رانت‌خواری» است. عملی که عموماً همراه با تبعیض قائل شدن و کسب منافع نامشروع است، و به مثابه ویروسی کشنده در شئون مختلف جامعه منتشر و تکثیر می‌شود و نقش بسیار مهمی در مخدوش نمودن عدالت و گسترش چشم‌گیر انواع فساد دارد. اما اگرچه واژه رانت‌خواری با مفهوم رایج امروزی خود سابقه چندانی در ادبیات حقوقی و اقتصادی ندارد، لیکن امروزه به بسیاری از موارد فساد رخ داده در اجتماع، نسبت داده می‌شود. این در حالی است که نه تنها در قوانین موجود بلکه در منابع فقهی که مبنای مهم قانونگذاری در نظام حقوقی ایران به شمار می‌روند و اصولاً کلیه قوانین و مقررات باید بر اساس موازین اسلامی باشد،^۱ از چنین اصطلاحی یاد نشده است.

با توجه به اصل برائت در فقه و اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها در حقوق کیفری، این مسئله کار مقابله با رانت‌خواری و رانت‌خواران را با مشکل مواجه می‌سازد. با اینحال نباید چنین پنداشت که عدم اشاره به عنوان رانت‌خواری یا اصطلاحی که مرادف با آن باشد، به معنای عدم نهی شارع، از ماهیت این عمل ذیل عناوین عام و خاص علیحده دیگر است. بنابراین، این نیاز وجود دارد که در مورد مفهوم و معنای رانت‌خواری و تطبیق و جستجوی ماهیت آن در منابع فقهی مطالعات لازم صورت گیرد. این در حالی است که در ارتباط با شناسایی ماهیت عمل رانت‌خواری چه به لحاظ عرفی و حقوقی و چه با توجه به مبانی و آموزه‌های فقهی کار چندانی نشده است و در این حیطه خلأ پژوهشی کاملاً مشهود می‌باشد.

بر این اساس، تحقیق حاضر بر آن است که دو گام اساسی را در این زمینه بردارد: نخست؛ شناسایی ماهیت رانت‌خواری و انواع آن، خصوصاً با توجه به این واقعیت که برداشت واحدی از این عنوان در جامعه وجود ندارد، و علیرغم این که در محافل، نشریات، مقالات و رسانه‌ها بسیار به کار برده می-

شود، ولی هنوز آنطور که بایسته و شایسته است، در مورد ماهیت آن صحبت نشده است. بدیهی است که ماهیت یک پدیده را با توجه به عناصر تشکیل دهنده هر پدیده باید شناخت. با تمیز مفهوم رانت خواری و بررسی موضوع شناسی آن، باید دید که آیا این عمل در قوانین کنونی نظام حقوقی ایران مورد جرم انگاری و تعیین مجازات قرار گرفته است یا خیر؟ در گام دوم، مسئله بسیار مهم این تحقیق، این است که مشخص نماییم با توجه به ماهیتی که رانت خواری در نظام عرفی و حقوقی ما دارد، در مباحث و منابع فقهی، چه رویکردی در قبال آن اتخاذ شده است و چه عناوین قابل مقایسه‌ای با ماهیت رانت خواری، در فقه مذاهب اسلامی، مطرح شده است.

با این توضیح در قالب چهار فصل ابتدا به طرح مباحث کلیات طرح و واژه شناسی می‌پردازیم (فصل اول)، سپس، ماهیت حقوقی رانت خواری و شناخت موضوعی آن از طریق بررسی اقسام و زمینه‌ها و پیامدهای رانت را مطرح نظر قرار می‌دهیم (فصل دوم)، و در ضمن به بررسی رد پای مقابله با رانت-خواری در قوانین موضوعه ایران می‌پردازیم (فصل سوم) و در نهایت ماهیت پدیده رانت خواری را در مذاهب اسلامی اعم از فقه امامیه و مذاهب اربعه، مشخص و معین می‌نماییم (فصل چهارم). بدیهی است مباحث مقارنه‌ای ماهیت رانت خواری در فقه اسلامی، در فصل چهارم انجام می‌شود و در فصول پیش از آن، به لحاظ اهمیت پردازش معنایی و تعیین ماهیت پدیده رانت خواری، در نظام عرفی و حقوقی کنونی، به مباحث اخیر توجه خواهد شد.

فصل اول

کلیات

در این فصل ابتدا به بیان طرح تحقیق می‌پردازیم و سپس اصطلاحات و واژگان مهم مرتبط با تحقیق را مورد شناسایی و تعریف قرار می‌دهیم.

۱-۱ طرح تحقیق

پیش از این در قالب مقدمه، چشم انداز و افق پژوهش، به طور کلی نمایان گردید؛ با اینحال، لازم است که به صورت جداگانه، موارد طرح تحقیق را ذکر نماییم و به خصوص با طرح سئوالات و فرضیه‌های تحقیق مسیر مطالعه و بررسی را در یک قالب منسجم، مشخص نماییم.

۱-۱-۱ بیان مسئله

رانت و رانت‌خواری واژگانی وارداتی هستند که به نظر می‌رسد در چارچوب نظام اجتماعی و حقوقی ما توسعه مفهومی قابل ملاحظه‌ای داشته‌اند. رانت برگرفته از واژه «Rent» است که در لغت به معنای بهره مالکانه، کرایه و اجاره گرفتن چیزی و همچنین به معنای درآمد و عواید حاصل از طبیعت و زمین آمده است؛ بنابراین رانت از حیث لغوی، فی نفسه دارای یک معنای منفی نیست. با این حال اصطلاح رانت‌خواری، در حال حاضر بیشتر معنایی منفی و مترادف با فساد را می‌رساند. واژه رانت در اقتصاد در اصطلاحات ترکیبی دیگری نظیر «دولت رانتی» و «رانتیریسم»، نیز به کار می‌رود. در این معنا بیشتر اقتصاد دولتهایی که به منافع حاصل از منابع زیرزمینی و غیرتولیدی خود متکی می‌باشند، مورد توجه قرار می‌گیرد و آفت‌های آن بررسی می‌شود. دولتهایی که بعضاً خصایصی را در نحوه کنترل اقتصاد و سیاست دارند، که کارشناسان از آن به رانتیریسم یاد می‌کنند.

این اصطلاحات اگرچه مرتبط با رانت خواری باشد، اما موضوع بررسی این تحقیق نخواهد بود. در واقع معنایی از رانت خواری در اقتصاد که حاکی از به دست آوردن منفعت و سود بدون زحمت و ایجاد ارزش افزوده است، بیشتر مورد تأکید می‌باشد. همین ملاک اقتصادی در تعریف رانت، باعث شده که در جامعه نیز غالباً به کسانی که از طریق ایجاد انحصار و یا سوء استفاده از انحصارها و اختیارات قانونی و اجرایی، با دادن رشوه و یا پارتی بازی، به امتیازهای مهم و سودهای بادآورده و بدون زحمت می‌رسند، «رانت‌خوار» بگویند.

متأسفانه شواهد بسیاری که در روابط سیاسی، اقتصادی، قضایی و اداری در کشور ما، وجود دارد، حاکی از آن است که امتیازدهی و امتیازگیری‌های ناروا به پشتوانه موقعیت سیاسی، شغلی یا خانوادگی افراد در اجتماع، به یک اپیدمی تبدیل شده است که با خود فسادهای دیگری مثل رشوه، تبانی در معاملات دولتی و مناقصه‌ها، سوء استفاده از مقام و موقعیت، اختلاس، زمین خواری، احتکار و... که در قانون نیز به عنوان جرم شناخته شده اند، را به همراه می‌آورد. برای مثال کسی که برای دست یافتن به حق انحصاری واردات یک کالا، به مأمورین دولت، رشوه می‌دهد، برای رسیدن به رانت، از رشوه استفاده می‌کند.

مسئله فساد و سوء استفاده‌های اینچینی به قدری در کشور ما وضعیت بغرنجی دارد، که در سال ۱۳۸۰، فرمانی هشت ماده‌ای در راستای مبارزه با فساد از سوی مقام معظم رهبری صادر گردید. ضمن این که تصویب برنامه سلامت نظام اداری و مقابله با فساد و قانون آن، و نیز تصویب قوانینی به منظور پیشگیری از رانت خواری حکایت از واکنش تقنینی نظام حاکم به این مسئله بسیار نگران کننده دارد. علیرغم تصویب قوانین مذکور، اما کماکان رانت خواری در انواع مختلف در جامعه ما رواج دارد. به نظر می‌رسد نه تنها قوانین کنونی در پیشگیری و مبارزه با این امر کافی نباشند بلکه سیاست‌های اجرایی صحیحی خصوصاً در راستای فرهنگ سازی، در این زمینه اتخاذ نشده است. یکی از شواهد این ادعا این است که بسیاری از مردم و مسئولین، در تشخیص درست یا غلط استفاده از رانت و یا ملاک‌های آن، سرگردان هستند.

این مسئله اهمیت بررسی رانت خواری را به ویژه در منابع فقهی آشکار می سازد. در واقع با محک قواعد فقهی و شرعی، می توان ماهیت اقسام و مراتب رانت خواری را آشکار نمود و نه تنها مکلفین به احکام الهی را از حکم شارع آگاه کرد، بلکه زمینه را برای تصویب قوانین درخورد این حیطه، مهیا نمود.

رسیدن به این هدف مستلزم این است که ابتدا تعریف و تقسیم بندی صحیحی از رانت خواری به دست آوریم و سپس ماهیت مزبور را با سنگ محک قواعد فقهی مورد سنجش قرار دهیم تا مشخص شود که چه شرایطی منجر به حرمت عمل رانت خواری می شوند. این بررسی مقارنه‌ای در منابع، قواعد و نظرات فقهی مذهب شیعه و مذاهب چهارگانه اهل سنت صورت می پذیرد.

۱-۱-۲ ضرورت انجام تحقیق

به طور کلی می توان گفت که با توجه به شیوع عمل رانت خواری در گونه‌های مختلف و آثار و پیامدهای بسیار منفی آن در جامعه، و فقر بررسی‌های علمی در این رابطه، سخن گفتن در مورد ماهیت حقوقی و فقهی رانت و رانت خواری، علاوه بر جنبه نظری، از حیث عملی نیز خاصه در جهت تصویب قوانین و تدوین سیاست‌های اجرایی، می تواند کاربردی و راهگشا باشد.

۱-۱-۳ اهداف تحقیق

اهداف این تحقیق، عبارتند از:

- الف- تبیین صحیح معنای رانت خواری و ماهیت حقوقی آن، به ویژه از طریق شناخت عناصر ضروری تشکیل دهنده این عمل به عنوان یک فساد؛
- ب- شناخت ابعاد موضوع رانت خواری از طریق بیان علل ایجاد و پیامدهای گسترش آن در اجتماع؛
- ج- جستجو و تطبیق آیات و روایات فقهی و نیز نظریات فقها، برای روشن شدن ماهیت رانت خواری و حکم آن در منابع مذاهب پنج گانه اسلامی.

۴-۱-۱ پیشینه تحقیق

اگرچه موضوعات رانت، رانت جویی، رانت‌خواری و... در منابع اقتصادی و عمومی بسیار مورد توجه قرار گرفته است، لیکن در ارتباط با موضوع رانت‌خواری از حیث فقهی می‌توان گفت که هیچ کار مستقلی با این عنوان انجام نشده است. این عنوان از حیث حقوقی نیز چندان مورد بررسی قرار نگرفته است. شاید یکی از دلایل اصلی این نقیصه، جدید بودن واژه رانت در حوزه‌های فقهی و حقوقی باشد چرا که اگر چه این واژه در اقتصاد دارای سابقه است اما با مفهوم تحول یافته کنونی که در عرف جامعه بکار می‌رود هرگز در منابع قدیمی مورد استفاده نبوده است. آنچه که محقق در جستجوی منابع فقهی و حقوقی با آن برخورد نمود اصطلاحاتی نظیر فساد، رشوه و رشوه‌خواری، پارتی بازی، مفت‌خوری، اکل مال بباطل، اکل سحت و مفاهیمی از این قبیل بودند که هر کدام از جهتی نزدیک به معنای رانت و رانت‌خواری هستند، ولی در عین حال نمی‌توانند معادل کاملی از حیث مفهومی و مصداقی برای آن باشند.

با وجود این تحقیقاتی راجع به فساد اقتصادی، اداری و سیاسی از منظر منابع فقهی صورت گرفته است (برای نمونه: اکبرنژاد و همکاران، ۱۳۹۳) و برخی نیز به حکم‌شناسی مصداقی از رانت‌خواری پرداخته‌اند (نوریان، ۱۳۸۹) و یا تحت عناوینی دیگر (نظیر مفت‌خوری) به بررسی شرعی رفتارهای مشابه با رانت‌خواری از مجرای کتاب و سنت اهتمام شده است (صادقی تهرانی، ۱۳۹۳) همچنین از منظر حقوقی، دو عنوان پایان‌نامه در کشور راجع به رانت‌خواری به انجام رسیده‌اند (رک زارع سنگ‌درازی، ۱۳۸۸؛ طالبی، بی‌تا)

علاوه بر این کتب و مقالات حقوقی بسیاری ذیل عناوین فساد اداری، سیاسی و یا جرایم اقتصادی، به موضوع رانت و رانت‌خواری و مفاهیم و مصداق مرتبط با آن اشاره داشته‌اند، که عنوان برخی از آن‌ها در فهرست منابع تحقیق حاضر قابل مشاهده است. بنابراین ملاحظه می‌شود که رانت‌خواری به صورت مستقل به خصوص از بُعد فقهی و حقوقی کمتر مورد کنکاش و گفتگو قرار گرفته است، و از این حیث مطالعه حاضر می‌تواند در پر نمودن خلأ تحقیقاتی موجود و ایجاد بستری برای تحقیقات آینده، موثر باشد.